

Miroslav Hroch:
Hledání souvislostí. Eseje
z komparativních dějin Evropy

Sociologické nakladatelství (SLON),
 Praha 2016, 339s.

Mezinárodně známý autor řady prací z evropských dějin raného novověku a 19. století, který se po desetiletí intenzivně zabýval zejména problematikou ustavování menších moderních (občanských) evropských národů, se v pozdní fázi své odborné kariéry rozhodl v deseti esejích ještě jednou obejmout „svá staletí“ evropských dějin. Co však autor přesně chtěl knihou, zrozenou z nespokojenosti nad stavem Evropy, České republiky, české (?) společnosti i oboru historiografie (z jejíhož „cechu“ se Hroch subjektivně cítí být už dvacet let vyvázán), vlastně vyjádřit a dosáhnout, nelze úplně přesně určit. Snad potřeboval ještě jednou bilancovat (s. 40) a na širokém evropském poli předvést, že jím zastávané způsoby tematizování dějinných problémů, metody, autority, interpretační paradigmatata, že to vše – a zejména komparativní pohled na dějinné procesy a hledání historických kauzalit – je lepší způsob porozumění minulosti než ten, jímž podle něj pracují dnes aktivní generace historiků.

Hrochovo „hledání souvislostí“ není čtenářsky bezproblémové: Autor se v deseti, v principu tematických, kapitolách vyjadřuje k vybraným podstatným aspektům evropských dějin, zároveň však i k metodologickým postupům jejich zkoumání a modelům jejich interpretace. Oba koncepty se v knize prolínají. Důsledkem je v řadě ohledů chaos, tedy (nejednou kontradiktorní) opakované vrácení se k tématům již probraným. Ony autorem hledané/nalézané souvislosti historického

vývoje evropského, na celé řadě úrovní extrémně diferencovaného, prostoru tak čtenář musí tápavě a mnohdy spíše marně hledat a tušit.

První kapitola nás seznámí s tím, „jak se autor dívá na chod dějin a na jejich poznávání“. Hroch, autor řady úvodů do studia dějepisu, je přesvědčený zastávce historismu, tedy pojetí dějin jako nástroje porozumění dnešku. Odmítá však, že by se historie měla stát „služkou politiky“ (a v tom rámci v podstatě zavrhuje soudobé dějiny). Zároveň zatracuje i výzkum období, která jsou podle jeho mínění bez přímého vztahu k dnešku: „Ostatně o starších dějinách toho dnes již víme tolik, že to v mnoha případech postačí pro formulaci problému a otevírá cestu ke kritickému a kvalifikovanému zobecňujícímu výkladu, a tedy také k (re)konstrukci širších souvislostí, aniž bychom potřebovali archivní bádání“ (s. 14). „Jde o to, hledat kauzální souvislosti, objasnit problémy, příčiny a důsledky změn, zjišťovat, co je jedinečné a obecné“ (s. 14). Proti archivnímu výzkumu ostatně autor horlí opakovaně a zřejmě v přesvědčení, že badatelé, kteří něco podobného provozují, považují zobecňování získaných poznatků a jejich uvádění do širších souvislostí „za operaci pro historika nevhodnou“ (s. 29). „Předpokládáme tedy, že naše poznání minulosti se neskládá z pouhé mozaiky výsledků, které byly získány cestou drobných archivních studií“ (s. 115). Bylo by užitečné vědět, kdo a v jakém kontextu něco podobného tvrdí.

Autor dále připomíná, že komparace není „pouhé vyprávění dvou paralelních příběhů“. Něco takového je podle Hrocha pouhým výrazem „metodické bezradnosti, která plyne z toho, že historici se chtějí nést na vlně módního termínu ‚komparace‘,

ale neodvází se srovnávat napříč časem a opustit svoji oblíbenou metodu vyprávění“ (s. 31). A autor pro jistotu také hned vyloží, jak se taková „správná“ komparace konstruuje.

Druhá kapitola je věnována Evropě a jejím regionům. Autor se ptá, co je historickým specifickým Evropy oproti jiným kontinentům („Můžeme zobecnit konstatováním, že ony věčné rozpory a konflikty se staly hnací silou změny – tedy jakýmsi akcelerátorem vývoje?“ s. 45) a probírá klíčové specifické „atributy evropskosti“ od samosprávných měst přes kapitalismus až k reformaci. Navazuje výkladem o Evropě regionů, přičemž upozorňuje, že „podle toho, jaké kritérium zvolíme, upravujeme tedy také samotnou podobu regionalizace a periodizace“ (s. 53). V tomto kontextu se autor záslužně staví za to, aby dělení Evropy podle tzv. železné opony nebylo promítáno zpět do raného novověku.

Speciální pozornost pak Hroch věnuje fenoménu střední Evropy: „Když chceme zastříti nacionální omezenost a jsme zároveň euroskeptici, označíme se za Středoevropany“ (s. 59). Kde leží zdroje této zvláštní formy autoagrese, autor bohužel nesděluje. Obdobně je velká škoda, že se „střední Evropu“ nepokusil jasně vymezit také geograficky. Uvádí sice řadu charakteristik této – ať již reálné, nebo fiktivní – oblasti, ale jen z náznamu poznáme, že sem počítá Prusko, habsburskou monarchii (resp. zřejmě jen její „středoevropskou“ část), Uhry (v průběhu dějin habsburské i mimohabsburské) a Polsko (opět otázka, zda v dnešních hranicích, nebo až po Smolensk?). „Z hlediska kulturního ovlivnila specifickou podobu soužití obyvatelstva zemí střední Evropy především reformace“ (s. 61). Byla ale reformace dominantně

„středoevropský“ fenomén? Maně si přitom vybavíme Padovu, La Rochelle a Skotsko... Česká reformace 15. století tu kupodivu zmíněna není. Podle Hrocha dvojvěří ve střední Evropě „začalo krystalizovat“ až v souvislosti s augsburským mírem.

K české reformaci se ale autor opět vrací s odstupem několika kapitol a tentokrát ji charakterizuje jako „příběh, který nemá v Evropě obdobu. Je to příběh české reformace, oné zvláštní kombinace pohusitského dvojvěří, pozdně středověkých herezí a luteránských vlivů, v němž vyrostla na jedné straně hluboká religiozita Jednoty bratrské, na druhé straně náboženská laxnost a otupělost velké části obyvatel, díky níž bylo tak snadné obrátit je k ‚pravé víře‘ v době pobělohorské“ (s. 158). Z tohoto případu je názorně vidět, že když dvacet let nesledujeme výsledky aktuálního, o archivní bádání opřeneho výzkumu (jen v českém kontextu: od Šmahela přes Čorneje, Nodla, Halamu, po Fejtovou, Čornejovou či Mendelovou), jsme i se vši komparací a kauzalitou evropsky unikátně na huntě.

Třetí kapitola se táže po tom, proč se evropské regiony proměňovaly nerovnoměrně. Čtenáře napadá otázka, proč by se v tak členitém a heterogenním prostoru měl vývoj ubírat rovnoměrně, případně od kdy k tomu mělo dojít? Na to autor neodpovídá a tematizuje fenomén „vývoje“, který charakterizuje jako „takový soubor v čase probíhající vzájemně (kauzálně) souvisejících změn, které modifikovaly poměry ve společnosti nebo vytvářely její novou strukturu“ (s. 69). Opět se můžeme ptát, v jakém že smyslu? S motivem vývoje je třeba propojit „fenomén nerovnoměrnosti (nejen nestejnosti)“, který autor považuje za implicitní složku všech problémů,

kterými se kdy zabýval. Problém je ovšem složitý: „Ten, kdo dokáže rozeznat skryté dějinné proudy, z nichž vzešla a jimiž se řídila nerovnoměrnost, odhalí jedno ze základních tajemství evropských dějin“ (s. 93). A opět se čtenář musí zeptat: existovala ale někdy v dějinách společnost, která se – v celku i částech – vyvíjela rovnoměrně? Není to místo základního tajemství spíše pseudoproblém, způsobený leninskou vírou v „zákonitost dějinného vývoje“? Kapitola končí konstatováním, že Čechy nemají moře a Češi tudíž neměli v dějinách loďstvo ani slavné mořeplavce a námořní velitele (s. 112).

Čtvrtá kapitola hledá vztah národa a kontinentu a podnětně se táže po zdrojích společné evropské identity a možných cestách evropské duchovní integrace. Autor diskutuje vztah národních a celoevropských dějin, upozorňuje, že tradiční paradigma politicko-mocenských aktů, vítězství a katastrof není vhodné pro nalezení společné platformy a upozorňuje, že cestu „od národního k evropskému“ podstatně devastuje úpadek kultury národních dějin. „České historické vědomí a sebevědomí je narušeno a v mnohém ohledu rozvráceno třemi faktory: zaprvé nezodpovědným, skeptickým intelektuálostvím, zadruhé protinárodním sebestmračským konjunkturalismem médií, za třetí představou rozhodujících činitelů ve školství, že hlubší znalosti české populace o národních dějinách jsou ‚zbytečné‘, což vedlo ke drasticky se snižující úrovni vědomostí“ (s. 131). Je symptomatické, jak ochotně se autor chopil v poslední dekádě bujících a politicky úspěšných populistických hesel, atakujících „intelektuály“, „media“ a „učitele“. Problém úpadku dějepisné kompetence společnosti, a to v ohledu

národním i evropském, je skutečně vážný a zdaleka nejen český. Tento typ spílání však cestu k nápravě neotvrá.

Pátá kapitola se vrací k evropské reformaci, resp. klade otázku: „PROČ někde reformace zvítězila, zatímco jinde byla poražena“ (s. 146). Autor tu předvádí kabinetní kousek svého komparačního umění a systematicky rozpisuje a porovnává aspekty různých konfesí v ohledu teologickém, politickém a sociálním, váže je se stručnými charakteristikami prosazování reformace v jednotlivých zemích, zdůrazňuje, že ve věci přijetí reformace „nelze věřit na náhodné osobní rozhodování a je nutno hledat nějaké hlubší souvislosti.“ Konstatuje, že u panovníků „zajisté to byla, jak již řečeno, v poslední instanci záležitost osobního rozhodování, ale to vždy bylo nějak motivováno a ovlivněno...“ (s. 149). Toto systematické komparativní vyhodnocování a zvažování různých interpretačních hypotéz ústí v „soubor faktorů a okolností, které byly příznivé pro masové přijetí reformačních učení v Evropě 16.–17. století. Jaksi ‚před závorkou‘ stojí ‚faktor náhoda‘...“ A po výčtu sedmi jeho výzkumem určených možností autor dochází k závěru, že „pak snad rozhodovala vskutku nahodilost v podobě osobních rozhodnutí nebo – a to častěji – silnější armády“ (s. 156n.).

Šestá kapitola je věnována Hrochovu již v šedesátých či sedmdesátých letech oblíbenému tématu krize 17. století. Autor zdůrazňuje, že „krizi nelze ztotožňovat se stagnací ani s úpadkem či dokonce zhroutením systému... Krize vyrůstá z vnitřních rozporů, které jsou výsledkem rozvoje, růstu, zavádění inovací – a to nejen v hospodářském, ale i společenském a politickém životě.“ (s. 160) Autor se při analýze

fenoménu raně novověké krize soustředil zejména na britský příběh, tedy opět na jedno z jeho mladistvých témat. „Politickým překonáním vnitřních rozporů stavovského systému pak se stalo ve většině evropských států omezení stavovské moci až po modernizující se systém absolutistický. Cesta ke skutečně novému politickému uspořádání – k parlamentarismu – se nicméně otevřela jen v jedné zemi: v Anglii...“ (s. 174). Nizozemská republika, jedna z mocností 17. a 18. století, tak zřejmě komparativně propadla sítem dějin... Útěchou nám může být, „že absolutismus ve spojení s podporou ekonomiky (merkantilismem, kameralismem) a rozvojem vědy sice nebyl celoevropským jevem, ale prosadil se ve většině států našeho kontinentu. Šlo přitom o posun, který přinesl těmto zemím hospodářskou prosperitu i vnitropolitickou stabilitu“ (l.c.).

Od absolutismu je už jen krok k revoluci jako náhlé změně systému. Té je zasvěcena sedmá kapitola. V ní autor definuje, že „revolucí tedy budeme označovat zásadní změnu systému nebo pokus o změnu politického a někdy také sociálního systému a stupnice hodnot, a to takovou změnu, která se uskutečnila nebo se měla uskutečnit v rozporu se stávajícími normami a zákony a proti vůli vládnoucích elit. Forma prosazení systémové změny proto není myslitelná bez faktoru síly...“ (s. 181). Je záslužné, že autor v rámci diskuze o fenoménu revoluce překročil časovou hranici, kterou si původně vytyčil, a zahrnul do kategorie revolucí také přechody „od parlamentarismu k diktatuře při zachování kapitalistických poměrů, které se obvykle označují jako výsledek fašistického převzetí moci. V meziválečném období byl revolucí tohoto typu

především nástup fašismu v Itálii, vítězství frankismu v krvavé občanské válce ve Španělsku a nenásilné převzetí moci nacisty v Německu“ (s. 186 n.). Stálo by za podrobnější rozbor, co předcházelo „nenásilnému“ triumfu nacistů (např. nacisty spolu s KPD rozpoutané berlínské povstání proti sociálně demokratické vládě Pruska v září 1932 a ovšem drsný předvolební teror vůči liberálům a demokratům v celé říši). Ale to by se zřejmě vymykalo komparačnímu schématu.

V případě ruské „říjnové revoluce“ 1917 autor zůstává věren svému marxistickému zakotvení a tvrdí, že „i v říjnu šlo de facto o pokračování boje proti starému feudálnímu režimu.“ Nezmiňuje, že tento údajně feudální režim nyní zosobňovaly především socialistické a konstituční strany a že hlavním cílem bolševického puče bylo zabránit připraveným všeobecným parlamentním volbám. V konečném hodnocení autor ovšem znejistěl: „Složitě je zařazení revoluce říjnové. Na jedné straně se zdá, že sedmdesát let je dostatečně dlouhou dobou k tomu, aby byla zařazena do kategorie revolucí trvale úspěšných, na druhé straně byla struktura sovětské ekonomiky i společnosti v devadesátých letech téměř zcela zlikvidována“ (s. 192).

Komparativní zkoumání evropských revolucí, jímž se autor vrací ke své knize z roku 1981, resp. evokace teoretických přístupů britských levicových historiků a sociologů ústí do konstatování, že „především je třeba hodnotově neutralizovat termín revoluce, zbavit jej negativních i pozitivních konotací“ (s. 207). Daří se ale Hrochovi opravdu udržet onu hodnotovou neutralitu? „Dějiny revolucí ztrácejí dnes na aktuálnosti. Ne proto, že se násilí nenosí, ale proto, že se nenosí úvahy

o možnosti změny systému jako alternativy k hrozbě totálního zhroutilí. Právděpodobně proto, že Evropa je integrována do globalizovaného světa, a proto revoluční změna systému je v současných podmínkách mimo hranice naší představitivosti. ... Způsob, jak v posledních letech veřejnost pod manipulujícím vlivem médií reaguje na události v Řecku, Španělsku, na Ukrajině, nicméně naznačuje, že jakýsi relikv smyslu pro revoluční (tj. systémovou) změnu ve vědomí současníků opět ožívá. ... Pozoruhodné také je, jak znova ožívá představa, že změny místních mocenských poměrů lze dosáhnout cestou dosud zavrhané ‚nelegální‘ revolty, pouličních výtržností, organizovaného neklidu, jako bylo ‚arabské jaro‘ či nepokoje v Kyjevě“ (s. 208). Je zajímavé, že když už náš autor, expert na raný novověk a 19. století, nevrle a s opětnými floskulami o „manipulujících médiích“ zabrousil až k arabskému jaru a Majdanu, že úplně bez komentáře vynechal evropský „revoluční rok 1989“. Proč? Jen proto, že tehdy stál na straně protivníků té „nelegální“ studentské revolty, která mu zkomplikovala kariéru? To by ale bylo vědecky velmi nesystémové vysvětlení.

V rozsáhlé osmé kapitole Hroch vyzvedl jedno ze svých velkých a mezinárodně úspěšných témat: „Evropský národ jako odvěká či novodobá pospolitost?“ K Hrochovým stabilním metodám práce patří, že výsledky výzkumů, které se rozcházejí s jeho teoriemi, poměrně důsledně ignoruje. V tomto případě je to celá rozsáhlá oblast mezinárodního bádání o pozdně středověkých národech a obecněji o podmínkách a okolnostech utváření, resp. politické i sociální realizaci života národa jako fenoménu pozdně středověkých a raně novověkých společností (rozhodně

nikoliv pouze elit), od rozdrobené Itálie, přes husitské Čechy až po Francii a Anglii. Dílo Františka Šmahela nechť tu symbolicky stojí za řadu prací dalších významných historiků. Hroch v této kapitole hledá východisko v tom, že hovoří o „moderním národu“: „Dávám-li přednost termínu moderní národ, vyjadřuji adjektivem ‚moderní‘ skutečnost, že zde jde o jeden z průvodních jevů (či výsledků) procesu modernizace. Zároveň se tím umožňuje terminologicky postihnout odlišnost tohoto celku od předmoderních pospolitostí, jejichž vládnoucí elity se nejednou rovněž označovaly jako národ“ (s. 225).

S Hrochovým konceptem moderního národa (autor sumarizuje teze několika svých knih) tu není potřeba polemizovat. Stačí snad jen dodat, že autor nebere na vědomí případy i v dobovém měřítku rozvinutých národních společností, které „padly za obět“ silnějším sousedům nebo procesům radikální nacionální homogenizace imperiálního centralizujícího státu a pak se – někdy i po delší césuře po uvolnění poměrů nebo po rozpadu impéria – opět národně readjustovaly. Český případ, kdy důsledky tereziánsko-josefinské a návazné františkovské germanizace a v důsledku všestranné, tedy i kulturní devastující centralizace postupně nacházely protiváhu v procesu „národního obrození“, by v mnohém bylo možno komparovat např. s osudy ukrajinského národa, po staletí opakovaně carismem, posléze meziválečnými bolševiky a nejnověji Nikitou Chruščovem drsně rusifikovaného a po krachu sovětského impéria přesto – obtížně, ale úspěšně – znovu ustavovaného. Připomeňme jen (polemicky k autorovu mínění na s. 276), že problémem dnešní Ukrajiny není její ruská menšina,

nýbrž agresivní postsovětské impérium v jejím sousedství. Na této bázi lze ukrajinský příběh srovnat s dávným československým. První republiku totiž nezničila její německá menšina, nýbrž agresivní nacistický soused. I na tom se česká a německá historiografie shodla (a výsledky publikačně zpřístupnila) již poměrně dávno.

Devátá kapitolka o vzdělaných elitách je více systemizující než poučená bohatou – od americké přes francouzskou, německou až k polské či ukrajinské a ruské produkci – literaturou o *Bildungsbürgertum*, *professionals*, *inteligenci* a jiných konceptech historiografického uchopení lidí, dosáhnuvších cestou formalizovaného vzdělání společensky významného postavení, prestiže a kdysi dokonce obvykle i majetku. Alespoň s klasickými knihami Garyho B. Cohena se tu autor mohl vyrovnat. Místo toho raději nonkomparativně moralizoval.

Poslední kapitola knihy je věnována alternativám v dějinách. Autor se táže: „Muselo se stát vše tak, jak se stalo?“ A svoji otázku pak upřesňuje, zda vše, co se stalo, je dílem náhody? Jako klasika artikulace tohoto problému tu autor nejmenuje (očekávatelnou) Hannah Arendtovou, žádající důsledně promýšlet i nerealizované možnosti řešení historických situací a upozorňující, že se zdaleka ne vždy prosadila optimální volba, ale sám sebe a svoji diplomní práci o Albrechtu z Valdštejna. Hrochovi je třeba přiznat, že nadhazuje otázku, zda představa o bezalternativních změnách není vlastně skrytým vyjádřením víry v zákonitost společenského vývoje (s. 308). Neodpovídá na ni zcela jednoznačně, ale nakonec přece jen soudí, že „prostě nelze opomíjet jevy, jako je pravidelná souvislost či nutný následek jistého propojení či souhry změn“ (l.c.).

Závěr knihy je jakousi obhajobou komparativní metody a vyjádřením přesvědčení o (někým zpochybňovaném?) právu na existenci pro makrohistorický výzkum spojený s historismem a komparativními přístupy. Autor z výsledků své knihy vyzdvihuje předvedení „fascinujícího fenoménu nerovnoměrnosti“ a role Evropy jako základního rámce studia dějinných souvislostí. Jako vracející se charakteristiku dynamického vývoje Evropy autor specifikuje „situaci nezvládnutého růstu“, řešenou ničivými válečnými konflikty. Autorovi z toho vyplývá, že „hnací silou historických změn byly zájmové rozpory, nikoliv třídní konflikty,“ což ho zneklidňuje s ohledem na aktuální situaci evropské či globální společnosti. V tom neklidu je s ním pravděpodobně třeba souhlasit.

Hrochova kniha, toto bilancování témat jeho životního zájmu, je zvláštní čtení. Autor na jedné straně deklaroval svůj dvacetiletý odstup od oboru, v němž nyní zkouší formulovat závažné obecnější závěry (stranou nechme, že v onom oboru a v oné době Hroch v Čechách i v zahraničí publikoval půl tuctu dějepisných monografií). Přitom zcela zřejmě po tuto – z hlediska každého vědního oboru veledlouhou – dobu nesledoval, nebo přinejmenším soustavněji nesledoval aktuální odbornou literaturu. Jeho text, místy vybavený poznámkami, místy plynoucí bez aparátu, v každém případě však se odvolávající na literaturu starší až starou, opravdu svědčí o neznalosti stavu aktuální české, respektive evropské historiografie. Autor se tu opakovaně zbavuje přemíry žluči a neadresně, ale rozhořčeně nadává „neznámému pachatelí“ na poli oboru, který již prokazatelně nezná.

Nechci tu české dějepisné úsilí bránit: autor v řadě ohledů opravdu trefil jeho

slabá místa a vyhmátl škodlivé apriorní sebeblokády (bylo o nich ostatně opakovaně hovořeno na historických sjezdech). Zároveň ale byla (nejen) v posledních letech publikována velká řada prací, a to i úspěšně komparujících, které – zejména pro starší dějiny, ale nejen pro ně – prokazují osvojení si evropských horizontů podstatným segmentem dějepisné obce. A komparace (ostatně nezbytná již jen jako báze jakéhokoliv hodnocení historických jevů) také není pro české historiky terra incognita. Samozřejmě, nemusí být vždy tak staromarxisticky strukturovaná, jak navrhuje a provozuje Hroch. Snad se dnes spíše více ptáme po předpokladech a parametrech srovnatelnosti, po podmínkách pro nerovnoměrný vývoj, po roli transferů pro vývojové impulsy v odlišných prostředích atd. A nikoliv výjimečně se čeští historikové také snaží nalézt rovnováhu mezi primárním pramenným výzkumem a jeho historiografickou – interpretační – kontextualizací. Ono totiž na nové otázky opravdu nelze odpovídat bez cíleného prozkoumání příslušné (české i zahraniční) pramenné báze a bez diskuze, vedené napříč Evropou. Budiž nám v tom směru Hrochova pozdní kniha mementem.

Jiří Pešek

John Mercer: *Gay Pornography. Representations of Sexuality and Masculinity*

I. B. Taurus, London 2017, 238 s.

I když se Česká republika někdy označuje za velmoc v oblasti gay pornografie (např. Z. Sloboda v P. Himl a kol., „*Milují tvory svého pohlaví.*“ Argo, Praha 2013), nad vědeckou monografií o tomto

tématu pravděpodobně leckdo pochybovačně svraští obočí. Liberálnější sexuologové sice řeknou, že společnost z existence pornografie profituje (např. R. Uzel, *Pornografie, aneb Provokující nahota*. Ikar, Praha 2004), české konzervativní hlasy ji však již jako celek označily za cosi, co odporuje mravním hodnotám a přirozené (*sic!*) sexualitě (J. Chmelík a kol., *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Portál, Praha 2003), což se v případě gay porna musí zdát dvojnásob pravdivé těm, kteří tvrdí, že s homosexualitou se sice dá vcelku normálně žít, avšak nelze ji považovat za normální (J. Klimeš, *Křesťanství, vztahy a sex*. Novela bohemika, Praha 2016). Vědeckých prací probírajících homosexualitu z různých úhlů pohledu sice v posledních letech v českém prostředí přibývalo, ale i když gay pornografie je v nich dotčena, žádná z nich pro ni nepředstavuje právě zásadní dílo. O to zajímavější proto může být dílo profesora genderu a sexuality na Birmingham City University, který gay pornografií nevidí jenom jako zvláštnost určenou minoritě, ale jako instruktivní prostor, v němž lze zkoumat způsoby konstruování maskulinity (s. 40). Autor sám není v tomto oboru nováček, publikoval již články v akademických časopisech *Porn Studies*, *Sexualities* a *Journal of Gender Studies* a počátky jeho zájmu o tuto tematiku se datují do roku 1990, kdy byla ovšem v souvislosti s vlnou AIDS gay pornografie nahlížena docela odlišně.

Kniha se dělí do dvou částí, v první se autor zabývá kontextem, v němž gay pornografie vzniká, a historií tohoto průmyslového odvětví (s. 25–74), v druhé se hlouběji věnuje tématům a typologii maskulinit v gay pornografickém materiálu (s. 77–195). Předmětem zájmu celé

práce je mainstreamové gay porno od roku 2010, uplatněna je na něj textová analýza, soustředící se nejen na text a jeho ikonografii, ale i na podtext a kontext. Poněkud rušivou vadu ve vymezení předmětu zájmu celé publikace spatřuji v nejasné terminologii. Autor totiž gay pornografii definuje jako materiál, jenž „stále má vlastnosti textu, způsoby projevu, distribuční síť a spotřebitele..., které jej kvalitativně odlišují od jiných erotických/sexualizovaných reprezentací mužského těla, rozšiřovaných v rámci populární kultury“ (s. 6). Je proto nezřetelné, zda gay pornografii upírá estetické kvality, v čemž by navazoval na explicitně však nikde nezmíněného Levinsona (*Contemplating Art*. Oxford UP 2006), nebo se připojuje ke kritikům Levinsonovy teorie a alespoň částečný umělecký rozměr pornografii neupírá. K terminologii budíž ještě řečeno, že autor vědomě nečiní rozdíly mezi slovy pornografie (*pornography*) a porno (*porn*), čehož se držím i v tomto textu.

Vědecký zájem o gay pornografii rozděluje autor na dvě fáze: (1.) Fázi předwebovou, předdigitální, v níž vznikají přelomová a dodnes v souvislosti s tématem povinně citovaná vědecká díla Toma Waughy a Richarda Dyera; (2.) Fázi postwebovou, v níž práce zmíněných autorů vyvolala výraznou odezvu a navazující díla obrátila pozornost k nikdy nekončící debatě o definicích (např. porno vs. erotika), k archetypální neuspokojitelnosti pornografií zobrazovaného muže či k fenoménu „bareback“ (tedy záměrně nechráněné anální souloži). Historii gay pornografie Mercer rozděluje do epoch: fotograficko-časopisecké, epochy krátkých filmů, kinematografického hardcoru, epochy VHS (na jejímž konci se centrum pornoprodukce přesouvá ze

San Francisca do Prahy, Budapešti a Bratislavy), epochy DVD a konečně epochy webu. Samotnou gay pornografickou produkci pak dělí do tří stylů: narativního, tematického a asi nejrozšířenějšího realistického.

Po tomto rozdělení ovšem Mercer dochází ke své hlavní tezi: k tvrzení, že s rozvojem internetu stále přístupnější pornografický materiál vytváří jakousi ikonografii, která stojí v základech chápání (nejen gay) maskulinity. Z té se v autorově pojetí stává „nasyčená maskulinita“ (*saturated masculinity*), tedy maskulinita přetížena významy, konotacemi a asociacemi, které ji internacionalizují (sexualizovaná maskulinita je podle autora mezinárodně vysoce homogenní), do značné míry ohrožují a vůbec znesnadňují její definici. Do proudu výše zmíněných konzervativců by se proto Mercer zcela jistě nepřipojil, pornografie totiž v jeho pojetí není zakázaným ovocem a sexualita nedále není řízena morálkou. Pornografie podle něj naopak ke společnosti patří stále více – stejně jako tablety a chytré telefony, na nichž ji lze pohotovostně přehrávat – morálka musela v sexualitě uvolnit místo osobní volbě a především trhu. Dostupné porno a trhem řízená sexualita ovšem ovlivňují reprezentace maskulinity, z nichž se také stále více vytrácí tradované stereotypy a morálních pravidla. Podle Mercera tudíž nasyčená maskulinita není singulární, maskulinit existuje celá řada a ve světě pornografie se zřetelně zrcadlí. Zatímco v úvahách o nasyčené maskulinitě se Mercer opírá o Kennetha Gergena a Baumanovu tekutou modernitu, v představě mnohočetných maskulinit navazuje na Alana Sinfielda a jeho kontroverzní termín „post-gay éra“. To znamená, že dichotomicky nerozlišuje maskulinitu

heterosexuální a homosexuální, podle Mercera totiž řady maskulinit současné sexualizované kultury tuto dichotomii překračují.

V zástupech mladíků, jež nám pornografický materiál představuje, lze najít více či méně uniformní typy, které mužnost zobrazují téměř archetypálně: atleti, studenty, surfaře, ale i dobově proměnlivé entity typu *emo* či *skejták*. Jenže i v rámci těchto uniformních typů dovede autor vytvářet kategorie: *twink boy* – neochlupený, dětský, avšak posilovnou a kosmetickým salo-nem prošlý chlapec; *kluk od vedle*, který nevinně a nečekaně podléhá svým „přirozeným“ touhám; *mladík*, pro něhož sex je jen odpočinková aktivita pro zábavu, nijak odlišná od večírků; *hustler* užívající si zcela bezproblémového anonymního sexu; *stěží osmnáctiletý* metropolitní chlapec, fetišisticky zpodobňující kult mládí i na zneužití čekající nevinnosti (s. 77–99). Tématem gay porna je podle autora stále méně překročení hranic, tematizována je naopak přirozenost. Gayové se proto v pornofilmech k sexu již neschází na záchodcích, ale nenuceně se potkávající na ulici, kde jsou si po jediném pohledu vědomi nejen své orientace, ale i skrytých tužeb.

Z narcismu a obdivu k vlastnímu vypracovanému tělu s jeho tužbami vychází často přehrávaný tropus sólové masturbace, prezentované jako casting. Mimo idealizované mládí ovšem gay pornografie zobrazuje i proměnlivou kategorii *Daddy*: tu tvoří starší homo či heterosexuální muži, kteří se nechávají zlákat k sexu s nevinným Adonisem, najdeme v ní ale i silně ochlupené, BDSM jako standard vyžadující jedinice. Českého čtenáře v Mercerově práci zaujme s východní Evropou spojený model z produkce *Bel Ami*: Narcis, vzdálený britskému divákovi nejen jazykem, ale i svou

utopičností a i při plné penetraci zachovávanou nedostupností (s. 99).

Za mainstreamový tropus maskulinity by se v gay pornografii sice dali považovat chlapani ve věku 18–25 let, kteří zachovávají homosexuální ortodoxii: zženštilý, drobný, pasivní partner sekunduje svalnatému, staršímu, atletickému partnerovi aktivnímu (s. 101). Přes výše řečené ale autor tvrdí, že jednoduchý scénář, v němž starší klasicky maskulinní muž souloží mladšího zženštilého pasivního partnera, není scénářem většinovým. I když řada filmů znázorňuje starší muže zbavující homosexuálního panictví mnohem mladší efěby, ani mladičké efěb análně souložící mnohem staršího šedivého pána není výjimkou. Mercerem probíraná saturovaná maskulinita totiž zdaleka neleží v hypermaskulinitě a heterosexuálním vzhledu či chování, naopak, všechny tyto rysy dominantní patriarchální maskulinity byly podle něj s postupnou normalizací gay sexuality předefinovány, zhybridizovány a následně nově erotizovány. Zatímco tedy především v devadesátých letech to bylo právě gay porno, které upevnilo pozici heterosexuálního pohledu na maskulinitu a vedlo k tomu, že sami gayové od svých budoucích partnerů očekávali vzhled i mužnost heterosexuála, v současnosti tomu tak podle autora již není. Mezi heterosexualitou a maskulinitou prezentovanou jako monolitická a mytická je totiž propast, samotná existence heterosexuálně vypadajícího a chováajícího se gaye monolitní pohled na maskulinitu napadá. Tropus heterosexuála zlákaného ke gay sexu a užívajícího si receptivní anální sex zase napadá klasický pohled na muže jako pronikajícího dobyvatele. Lze jistě namítnout, že toto porušení norem spadá jen do oblasti porna,

v lepším případě pak do oblasti za zataženými záclonami, psychologický vztah osobnosti a jejich stínových aktivit však v knize problematizován není.

Přitažlivost heterosexuálně prezentované maskulinity jako tropu, který pornografie přehrává, ovšem neopadá, heterosexuál hrající v pornu pro gaye je naopak jaksi normalizován – nemá se již za co stydět. Firmy typu Sean Cody dokonce záměrně nezdůrazňují, že tak nejčastěji činí pro peníze a nechávají herce „po akci“ promlouvat o počtech z análního sexu. Scénáře pornofilmu neukazují již jenom heterosexuála podléhajícího svým tajným inklinacím ke gay aktivitám, heterosexuálita se dokonce stává terčem jakési pomsty. Heterosexuál je proto v pornofilmu znásilněn či podveden, aby v představě soulože se ženou souložil s mužem (s. 120). Jindy pro heterosexuální muže slouží gay sex jako jakýsi přechodový rituál. Naopak hypermaskulinní gay, tropus pojící se s hnutím za emancipaci homosexuality, je již podle autora dnes námět za zenitem a četnost jeho zobrazení klesá. Je to macho trávicí čas na večírcích či v posilovně a je sexuální stroj: gaye tento druh maskulinity ujišťuje, že být gay se nerovná feminilitě a zjemnělosti. Poměrně nový je naopak z hypermaskulinity vycházející tropus *medvěda*, muže se silným ochlupením a silnou nadváhou. Do BDSM fantazií zasahuje maskulinita *kožeňáka*, muže dosahujícího hranic svých sexuálních možností, oplývajícího výdrží a sebezapřením (vlastnostmi tradičně heterosexuálními).

Navzdory posunům nasycené maskulinity k rozmlnění orientace a identity považuje Mercer za evergreen ideál bílého muže. *Black gay* porno sice existuje a není nevýznamné, soustředí se však na přehrávání

(a tím i upevňování) zažitých stereotypů. Černoch je proto v pornu obvykle muž z ulice, drsný člen gangu, nikdy však vzdělaný obchodník. Zatímco běloch je již emancipovaný gay, černoch je nucen aktualizovat klasický ideál mužného Herkula a živočišnosti, která se s jeho „rasou“ má pojit. S výjimkou žánru *black man* ale dnes již autor pornografii jako nacionalizovanou nevidí. I když existuje například porno typicky britské (*Triga*), hlavní roli v internacionalizaci gay pornografie sehrál podle něj fenomén *Euroboys*, režiséři jako Higgins a firmy jako *Bell Ami*. Dnešní pornoherci bez rozdílu národnosti vlastní facebookový profil, na němž se vyobrazují jako normální lidé, s normální prací, názory, prožitky, zkušenostmi. S rozvojem internetu dochází sice k úpadku klasických gay pornofilmů, nicméně zároveň k posunu k novým trendům.

Z těch autor jmenuje dva nejvýznamnější: (1.) fenomén bareback, v pornografii odstartovaný firmou Treasure Island, který infiltroval v podstatě všechnu pornoprodukcí. Protože k fenoménu existuje rostoucí množství studií, autor se jím zabývá spíše okrajově. Fenomén sám se podle něj pojí s celkovým odevzdáním se bez hranic. (2.) Nejen v posledních letech však pornografii obecně ovládá fenomén amatérského filmu. Amatér je jednak jeden z tropů, které přehrává profesionální gay pornografie, styl amatérského porna láká svou „opravdovostí“. Ta je však často pouze marketingovou strategií podporující sexuální turistiku. Na důkaz toho autor jmenuje produkci Czech Hunter, který ve svém firemním heslu přímo předpokládá, že co se mužů týče, „těžká sociální situace v České republice nahrává jejich koníčku“ (s. 186). Ten lze shrnout

slovy: „Čeští kluci to dělají za peníze“ (l.c.). Kromě hraného amatérismu se ovšem objevují i amatéři skuteční. Ryze amatérské stránky jako Xtube zobrazují na okraji stojící maskulinity: těla nespĺňující klasické estetické normy. Obecně je pro ně typické porušení pravidla maximální viditelnosti, řada věcí se odehrává jaksimimo centrum pozornosti, takže divák má pocit, že něco téměř viděl, či vidět mohl (s. 186). Amatérská pornoprodukce se s profesionální někdy prolne, na důkaz čehož autor jmenuje Maverick Men, dvojici mužů, kteří svou produkci zahájili jako amatéři na serveru Xtube, odkud ale postupně přešli ke komerčním aktivitám (s. 190).

Mercer se, po mém soudu víc než vhodně, zdráhá připojit se k feministické či antifeministické kritice pornografie. Oba tyto proudy by totiž nebyly právě k věci, začneme-li mluvit o pornografii pro gaye, především ale pro něj porno není problémem, ale běžnou součástí společnosti. O vhodnosti takového východiska lze jistě z morálního hlediska pochybovat, Mercer však s morálkou v sexualitě nepočítá, je pro něj pouhým přežitkem, na jehož místo nastoupil trh a osobní volba. Nepočítá proto s maskulinitou konzervativní, stydlivou a pornografickým manifestacím se vyhýbající, což je bezesporu nemoudré. I když totiž „spotřeba“ gay pornografie mezi heterosexuály stále stoupá (viz M. J. Downing a kol., „Sexually Explicit Media Use by Sexual Identity.“ *Archives of Sexual Behavior* 2017, 46: 6), i když homosexualita přestala být předmětem ostrakizace, dokonce i když tradicionalisty odkážeme mezi pokrytce, řady mužů se zřejmě vůči Mercerem popisované maskulinitě ostře vymezí.

I přes tyto výhrady je *Gay Pornography* knihou zajímavou. Od jiných, nedávno

vydaných prací o současných maskulinitách se liší především svým přístupem: odstupuje od ortodoxního zobrazení heterosexuální mužnosti, kterou jaksimokraje doplňuje mužnost či zženštilost homosexuální. Je navíc první prací svého druhu a hned prací, která překračuje žánr *gay porn studies* a odvážně se věnuje ikonografii maskulinit v pop kultuře obecně.

Jan Koumar

**Ondřej Daniel: *Násilím proti „novému biedermeieru“.*
*Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu***

Pistorius & Olšanská, Praha 2017, 178 s.

V knižní produkci Centra pro studium populární kultury se vedle práce Jakuba Machka, zkoumajícího počátky populární kultury v českých zemích, hlásí o pozornost i problematika nejnovější české historie. Kniha Ondřeje Daniela má ambice přinést jednak nové shrnující poznatky především o polistopadových subkulturách či aktivistech, dále se snaží nalézt širší souvislosti těchto skupin s výzkumem dějin pozdního státního socialismu a následné ekonomické a společenské transformace. Subkultury jsou přitom interpretovány jako narušovatel nové společenské transformační atmosféry, přičemž jejich projevy již měla stimulovat společnost předlistopadová.

„Nový biedermeier“ v podání Ondřeje Daniela označuje jednak období posledních let státního socialismu a raného